

Adem BUNGURI

KRIMET SERBE NË DIBËR GJATË VITEVE 1912-1921

Vështirë të gjendet në Evropë, një rast tjetër i ngjashëm i krahasueshëm me urrejtjen patologjike të serbëve ndaj shqiptarëve, të ardhacakëve ndaj autoktonëve. Sipas burimeve historike paleobizantine, serbët lidhen me valën e fundit të invazionit skllaven në Gadishullin Ballkanik, rreth viteve 630-640 pas Kr.¹, pra në periudhën e fundit të sundimit të perandorit Herakli. Kronikat paleobizantine janë të mbushura me krime të shumta të turmave barbare e skllavene mbi ilirët autoktonë. Që atëherë dhe deri më sot, mund të thuhet se serbët kanë qenë dhe janë në armiqësi të hapur me ilirët dhe më vonë me shqiptarët autoktonë.

Kjo armiqësi konstante ndaj shqiptarëve dhe trojeve të tyre etnike është manifestuar egërsisht gjatë gjithë mesjetës, me intensitet më të madh gjatë ½ II e shek. XII, kur shteti serb i Rashkës së Stefan Nemanjës (1165-1195) arrin të pushtojë hapësirën e Dardanisë antike dhe gjatë kohës së Stefan Dushanit (1346-1355), kur një pjesë e hapësirës shqiptare pushtohet përkohësisht nga serbët. Megjithatë, si fillim i organizuar i konfliktit serbo-shqiptar mund të konsiderohet viti 1844, kur u hartua nga Ilija Garašanin programi ultranacionalist serb, i njohur si “Načertania”.² Për të realizuar objektivin e tyre strategjik, pra dëbimin e shqiptarëve nga trojet e tyre historike dhe shtyrjen gjithnjë e më në jugperëndim të tyre, duke përvetësuar sistematikisht hapësira dhe qytete etnikisht shqiptare dhe kulturën e tyre mijëravjeçare, serbët krijuan mite të rrejshme mesjetare, me të cilat i ushqejnë nxënësit në të gjitha ciklet e arsimit parauniversitar. E helmojnë shpirtin e tyre me urrejtje të thellë ndaj shqiptarëve, në mënyrë sistematike dhe të përditshme, me mite të rrejshme mbi Kosovën dhe i bëjnë të besojnë të pavërteta të llojllojshme antishqiptare. Vetë historia serbe është e ngritur mbi mashtrimin dhe manipulimin e së vërtetës historike. Aq i vërtetë dhe i

¹ Në kohën kur turmat serbo-sllave u dyndën nga stepat dhe Uralet në Ballkan, ilirët, paraardhësit e shqiptarëve, kishin përmbyllur ciklin 2500-vjeçar të qytetërimit antik dhe atij paleobizantin dhe po hynin në mesjetë me një trashëgimi mjaft të pasur historiko-kulturore dhe civilizuese.

² Bataković 1994, 157-175.

pakundërshtueshëm është ky fakt, sa që është pohuar nga vetë akademikët serbë, një prej të cilëve, Dobrica Qosić, në vitin 1961 shkruante: “Ne gënjejmë për të mashtruar veten për të ngushëlluar të tjerët; gënjejmë nga dhembshuria; gënjejmë nga turpi, për të inkurajuar, për të fshehur mjerimin tonë; gënjejmë ndershmërinë. Gënjejmë për lirinë. Gënjeshtër është një formë e patriotizmit serb dhe një konfirmim i inteligjencës sonë të lindur. Ne gënjejmë në mënyrë krijuese, imagjinate, shpikëse... Në këtë vend, çdo gënjeshtër përfundimisht bëhet e vërtetë”.³

Kjo filozofi politike serbe është demaskuar nga personalitete të rëndësishëm progresistë të kohës. Kështu publicisti hebre L. Freundlich, në vitin 1913 theksonte se “për serbët, armiku më i madh është e vërteta; ajo rrezikon ekzistencën e tyre”.⁴ Për ilustrim të kësaj filozofie ultrashoviniste, po sjellim disa rreshta edhe nga memorandumi famëkeq i V. Čubrilović, “Shpërngulja e shqiptarëve” (“Iseljavanje Arnauta”) i datës 7 mars 1937: “Ne serbët nuk kemi armiq më të mëdhenj se shqiptarët. Nëse duhet të ngremë kokën tonë, duhet të ulim kokën e tyre, nëse duhet të ndjehemi gjerë në territore, duhet të ngushtojmë hapësirat e tyre, nëse duhet të na dojë bota, duhet të bëjmë që bota të urrejë ata! Që shqiptarët të braktisin vendin e tyre, duhet me çdo kusht dhe me çdo mënyrë t’ua nxijmë jetën! Të arrijmë deri këtu, së pari duhet t’u mohojmë origjinën dhe t’u vrasim krenarinë, t’u shkatërrojmë vatrat, t’u ngatërrojmë emrat, t’u njollosim emblemat dhe t’u fshijmë simbolet, duhet me patjetër, t’i bëjmë që të bjerrin gjuhën dhe zakonet, t’u tjetërsojmë fenë dhe gjithë historinë e tyre! Duhet t’u rrëmbejmë gjithçka që ata kanë dhe t’i lëmë pa miq rreth e rrotull, derisa të urrejnë në kulm njëri-tjetrin e përfundimisht të mohojnë dhe të vrasin vetveten! Që të finalizohet kjo platformë duhet domosdoshmërisht, që antishqiptarizmi të jetë filozofia dhe deviza e vetme e shtetit tonë! Mos harroni, se mosqenia e shqiptarëve është vetë mbijetesa e kombit serb”.⁵ Tezat shoviniste të I. Garašaninit, V. Gjeorgjeviçit, V. Čubrilovićit dhe I. Andriçit (30 janar 1939) shquhen për fobinë e fortë ndaj shqiptarëve dhe synojnë shfarosjen dhe dëbimin e tyre me dhunë nga trojet autoktone dhe

³ Чосич 1961: “Mi lažemo da bi smo obmanuli sebe, da utešimo drugoga; lažemo iz samilosti, lažemo iz stida, da ohrabrimo, da sakrijemo svoju bedu, lažemo zbog poštenja. Lažemo zbog slobode. Laž je vid srpskog patriotizma i potvrda naše urođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno.” [...] “U ovoj zemlji svaka laž na kraju postaje istina!” Cituar nga shkrimi i J. Drançolli, dt.18.05.2022.

⁴ Freundlich 1913.

⁵ Čubrilović 1937. Cituar nga R. Elsie, *Vaso Čubrilović: The expulsion of the Albanians: Memorandum 1937*. Vaso Čubrilović: Dëbimi i shqiptarëve: Memorandum i vitit 1937. In “ANASH-Approaching Science”, viti I, nr. 2, 2006, 41-52.

kolonizimin e këtyre trojeve me kolonë serbë. Mbi këtë doktrinë fashiste dhe gjenocidiale janë zhvilluar të gjitha luftërat ndaj shqiptarëve, që nga vitit 1844 deri në vitet 1998-1999 në Kosovë, përfshirë edhe luftën për pushtimin e rajonit të Dibrës në vitet 1912-1921. Në vitet 1844-1999, d.m.th. nga “Naçertania” e Garašaninit e deri te projekti “Patkoi” i Miloševićit të vitit 1999 në Kosovë, janë zbatuar me egërsi 35 programe gjenocidiale antishqiptare. Një popull i kompleksuar me mungesën e detit dhe të qytetërimit antik, i helmuar nga propaganda e kishës dhe ortodoksizmit thellësisht antishqiptar, e ka mbushur historinë e tij të re me masakra dhe gjakderdhje të shumta të popullsisë civile shqiptare, të klasifikuara si gjenocid. Në bazë të ligjeve dhe të së drejtës ndërkombëtare, gjenocidi është krim kundër njerëzimit dhe si i tillë është i dënueshëm. A është dënuar Serbia, si bartësja dhe zbatuesja e këtij gjenocidi ndaj shqiptarëve?

Orekset shoviniste serbe ndaj hapësirave etnikisht shqiptare janë permanente dhe intensifikohen në mënyrë të veçantë në raste krizash politike apo luftërash rajonale. Në këtë kumtesë do të përqendrohemi tek barbarizmat serbe në rajonin e Dibrës gjatë viteve 1912-1921, që përkojnë me luftën ballkanike, Luftën e Parë Botërore dhe periudhën pas saj. Disa tipare të luftës gjenocidiale të serbëve ndaj shqiptarëve autoktonë të të gjitha kohërave, përfshirë edhe vitet 1912-1921 janë: taktika e “tokës së djegur”, sadizmi i egër ndaj popullsisë civile, vrasjet masive të banorëve të pambrojtur, djegiet në zjarre të hapura dhe therje të pleqve, grave dhe fëmijëve, shfarosja gjenetike e popullsisë civile, djegia dhe shkatërrimi i fshatrave, shtëpive dhe pasurive të paluajtshme, grabitja e pasurive të luajtshme, dëbimi i shqiptarëve dhe emigrimi i detyruar i tyre, shkombëtarizimi i hapësirave shqiptare dhe kolonizimi me kolonë serbë.

Urrejtja ndaj Dibrës dhe dibranëve u shfaq sidomos gjatë luftërave për pushtimin e Dibrës në vitet 1912-1921. Ofensiva serbe e tetorit 1913 dhe ato të viteve 1918-1919 dhe 1920-1921, nuk lanë fshat të Dibrës pa djegur dy e tri herë. Serbët vepruan mizorisht: tri herë e dogjën shkrumb Dibrën dhe masakruan çnjerëzisht të gjithë banorët e pambrojtur që gjenin nëpër fshatra. Pushtuesit serbë me sadizmin e pashoq dhe taktikën e “tokës së djegur”, kryen në këtë hapësirë masakra nga më të tmerrshmet, që mund të imagjinohen nga mendja njerëzore. Krimet serbe mbi popullsinë e pambrojtur civile ishin të përbindshme dhe jashtë kufijve të çdo imagjinate njerëzore, duke shkelur çdo ligj të luftës. Por për serbët, kjo është në përputhje me fobinë dhe urrejtjen e tyre patologjike ndaj shqiptarëve, deri në nivelin e gjenocidit dhe shfarosjes gjenetike të tyre. Në pikëpamje kronologjike, masakrat serbe të viteve 1912-1921 në Dibër periodizohen në

3 faza: fgaza e parë 1912-1914, faza e dytë 1918-1919 dhe faza e tretë 1920-1921.

Faza I: 1912-1914. Në tetor 1912, Serbia filloi Luftën e Parë Ballkanike dhe duke shfrytëzuar tërheqjen e ushtrisë osmane nga territoret shqiptare, sulmoi dhe pushtoi gjatë muajve tetor-nëntor Kosovën, Kumanovën, Shkupin, Tetovën, Gostivarin, Dibrën, Strugën, Ohrin dhe Manastirin dhe arritën deri në Elbasan. Kur serbët hynë në qytetin e Dibrës, kryen krime të tmerrshme. Të dhëna drithëruese mbi këto krime sjell shkrimtari dibran H. Stërmilli: *“Në Dibër tabakhaneja që ishte thertore bagëtish, u bë thertore njerëzish. Qytetit i vinte era gjak njeriu, kudo mbretëronte pasiguria dhe një heshtje tmerri. Përveç tabakhanes edhe në qytet brenda, ndër postat e gjindarmërisë kishte nga një burg, ku mjaftonte vetëm urdhri i postkomandantit ose dëshira e ndonjë gjindarmi, që të njomeshin mirë muret e atij burgu me gjak shqiptarësh të pafajshëm... Vetëm gjindarmi Aleksandër me dorën e vet theri 19 vetë”*.⁶ *“Kur hynë serbët në qytet nuk përdorën pushkë, por bajonetë për ata të pakët fatzinj që s’kishin mund m’u arratisë. Kështu therën Reshit Kusarin, Haxhi Ismail Rusin, Haxhi Zikron, Zojën Dudie të Hysni Laçit, Reshit Bojaxhinë dhe Kurtish Erebarën. Ky i fundit, me gjithë që 80 vjeç burrë, e shpërbleu vehten duke vramë disa anmiq”*.⁷

Serbët gjithashtu therën edhe foshnja të njoma, gra shtatzëna dhe shumë burra të tjerë. Kudo që i gjetën, dibranët i masakruan pa mëshirë. Veç kësaj plaçkitën të gjithë qytetin dhe nga kjo plaçkë që u shit, derdhën n’arkën e Belgradit gati një milion lira turke flori. Në shumë shtëpi gjetën orendi dhe mobile me vlerë të madhe. Të gjithë këta thesar u dërguan në Beograd. *“Në pallatin mbretëror të Belgradit gjinden shumë mobilje të çmueshme të marruna nga shtëpijat aristokratike të Dibrës e sidomos nga ajo e z. Muhamet Zllatkut”*.⁸

Më 7 shtator 1913, mbreti Serb Peter I, shpalli aneksimin e territoreve të pushtuara në kundërshtim me vendimin e Fuqive të Mëdha të 29 korrikut 1913, që njihte pavarësinë e shtetit shqiptar. Krerët e politikës shoviniste serbe, J. Cvijić, V. Gjeorgjević dhe N. Pašić, i shpallnin hapur qëllimet e tyre shoviniste dhe në vitin 1913 u shkruanin Fuqive të Mëdha se: *“Serbia gjendet e izoluar nga të gjitha anët. Populli serb jeton si në burg. Serbët janë të rrudhur brenda kontinentit dhe kërkojnë, e vazhdojnë të kërkojnë me këmbëngulje t’i jepet Serbisë, të paktën një port shqiptar.*

⁶ Stërmilli 1940, 80-81.

⁷ Po aty, 83.

⁸ Po aty, 83.

*Serbisë i duhet patjetër një dalje në Adriatik-me hir apo me pahir. Ju shpallim se gjithçka që quhet territor serb është fituar me luftë”.*⁹

Bazë e platformës politike serbe ishte programi ultranacionalist “Naçertania” e I. Garashaninit, që parashikonte *“aneksimin e trojeve shqiptare të vilajetit të Kosovës si dhe të pjesëve veriore dhe qendrore të Shqipërisë”*. Kancelaritë e Serbisë kërkonin të aneksonin edhe Lumën dhe Dibrën dhe të shtynin kufirin e tyre deri në lumin e Drinit ose në vargun e maleve perëndimore të Dibrës, ndërsa qëllimi i tyre strategjik ishte dalja në Adriatik dhe marrja e portit të Durrësit!. Këtë qëllim strategjik, e shpreh hapur një telegram që mbreti Peter i Serbisë i dërgonte kryeministrit anglez: *“Shqipëria e krijuar nga Evropa në letra, na lejon ne serbëve që të mos konsiderojmë si definitive kufinj të përcaktuar në Londër... kufiri ynë mund të jetë vetëm vendi ku ndahen ujërat e Drinit dhe Adriatikut. Për ne kjo gjë është thjesht rektifikim kufiri, që probablisht nuk ka për të krijuar dyshime pranë asnjë fuqie të madhe”*.¹⁰ Pushtimi serb i Dibrës u kundërshtua me kryengritje të armatosur, që shpërtheu në shtator 1913. Në arkivin e Vjenës dhe shtypin social demokrat serb, tregohen episode shumë domethënëse për fisnikërinë dhe madhështinë e kryengritësve dibranë gjatë luftimeve antiserbe të shtatorit 1913.

Gjatë kryengritjes së shtatorit 1913, dibranët zunë shumë robër nga ushtria serbe, ngjarje të cilën H. Stërmilli e përshkruan si më poshtë: *“Gjatë luftës dibranë tzunë më shumë se 400 vetë rob, ndër të cilët kishte edhe oficerë dhe shumë graduatë. Këta u vendosën nëpër hotele dhe iu sigurue ushqimi ma i mirë. Gjithashtu u vunë në dispozicion të të plagosurve serbë, gjithë mjekët e vendit, të cilët u përpoqën tepër deri sa i shëruen. Me këtë mënyrë dibranët provuen se kishin burrni tue u sjellë me njerëzi kundrejt atyne anmiqve që u ishin dorëzue”*.¹¹ Ai gjithashtu vë në dukje se *“u vunë në dispozicion të të plagosurve serbë, gjithë mjekët e vendit, të cilët u përpoqën tepër deri sa i shëruen. Me këtë mënyrë dibranët provuen se kishin burrni tue u sjellë me njerëzi kundrejt atyne anmiqve”*.¹² Ky fakt është vënë në dukje edhe nga kancelaritë evropiane. *“Kur në pjesën e dytë të shtatorit 1913 dibranët kryengritës hynë në Dibër, ranë në dorë të tyre 3 oficerë dhe 38 ushtarë të batalionit të atjeshëm serb. Dhe asnjëri prej këtyre robërve nuk pësoi as gjënë më të vogël prej këtyre trupave të padisiplinuara dhe jo të rregullta... Çfarë madhështie e pafund, çfarë bujarie habitëse*

⁹ Aralica 1993.

¹⁰ Vj. 23-17-1792- Belgrad 2 tetor 1913 (shtojcë e telegramit Peter-Llojd).

¹¹ Stërmilli 1940, 82.

¹² Po aty, 82.

mund të flerë në këtë popull?! Vetë trupat e organizuara të Evropës, mund të merrnin shembull prej kësaj".¹³

Menjëherë pas kryengritjes së shtatorit 1913, përfaqësia e qytetit të Dibrës, i dërgonte konsullit të Austro-Hungarisë një kërkesë urgjente për t'ia paraqit Fuqive të Mëdha. Kërkesa e nënshkruar nga 7 anëtarët e Kryesisë së qytetit, theksonte: "*Qyteti i Dibrës është kërthiza e Shqipërisë. Historia e dëshmon këtë të vërtetë... prandaj i kërkojmë Evropës së civilizuar "të shpëtohet dhe të mbrohet pasuria jonë në atdhe, si dhe popullsia e përbërë prej 200 000 frymësh që ndodhet në mjerim të madh prej dorës së serbëve, të cilët nuk kanë as lidhje historike as kombëtare me ne"*".¹⁴

Të thyer nga kryengritja e shtatorit 1913, hordhitë serbe në ikje e sipër, dogjën 22 katunde, kryen vrasje masive, grabitën gjënë e gjallë dhe kryen akte të shumta dhune e terrori. Pas kryengritjes së Dibrës së shtatorit 1913, e cila i largoi serbët deri përtej malësisë së Karadakut, ushtria serbe u dyndë në Shkup, Pollog, Lumë dhe Dibër, duke kryer krime të tmerrshme mbi popullsinë civile të këtyre rajoneve.

Kundërofensiva serbe e tetorit 1913, e bazuar në taktikën e "tokës së djegur", u shoqërua me krime të përgjakshme dhe mizori të tmerrshme mbi popullsinë civile të Dibrës dhe të Lumës. "*Më datë 2 tetor 1913, regjimenti XI i ushtrisë serbe pasi kishte djegur e masakruar Ohrin dhe Strugën, sulmoi qytetin e Dibrës....Pas kryengritjes së shtatorit 1913, qyteti i Dibrës ishte shndërruar në gërmadhë dhe nuk njihej më....Forcat kryengritëse të "Krahut Jugor" (Dibra e Poshtme) rezistuan deri me datë 6-7 tetor. Ajo që ndodhi atje, s'mund ta tregojë më njeri; ata që u kapën nuk janë më ndër të gjallët*". Sipas nënkonsullit të Austro-Hungarisë në Beograd "*Qeveria serbe kishte urdhëruar që çdo shqiptar i zënë rob të vritej menjëherë që të mos kishte më kush të luftonte kundër serbëve*".¹⁵ Në tetor 1913 pushtuesit serbë u rikthyen në Dibër dhe pushtuan brigjet lindore të Drinit, okupuan Lumën. Sipas platformës së shfarosjes masive të popullsisë, u dogjën më shumë se 60 katunde dhe 4 000 banorë u lanë pa strehë në prag të dimrit. Krejt ndryshe nga dibranët fisnikë dhe të qytetëruar, serbët kryen krime të tmerrshme mbi popullsinë civile, mbi pleq, gra dhe fëmijë. Disa nga këto masakra të përbindshme përshkruhen edhe nga shtypi përparimtar serb: "*Nuk kam kohë të shkruaj gjatë, por mund të them se këtu po bëhen gjëra të tmerrshme. Jam i tmerruar dhe pyes gjithnjë se si njerëzit të jenë kaq barbarë për të kryer të tilla mizori... Nuk ka veçse kufoma, pluhur dhe hi*"

¹³ A IV-70; Gazeta "Radničke Novine", Prill 1914.

¹⁴ Vj.23-17-1742.

¹⁵ Vj. 23-33-3337; Gazeta "Radničke Novine", datë 15-28.10. 1913. f. 580.

dhe: “shqiptarët në fillim i vrisnim me pushkë dhe patllake, por shpejt erdhi urdhri se nuk kishte leverdi të shpenzohet municioni, prandaj shqiptarët të theren me thika...”.¹⁶ Pas, shtypjes së kryengritjes së shtatorit, qeveria serbe deklaronte me cinizëm se “ekspedita e ndëshkimit kundër shqiptarëve u vu në zbatim me egërsinë dhe brutalitetin më të pashembullt. Mijëra të pafajshëm janë masakruar. Qindra fshatra janë djegur”.¹⁷

Qëllimi ka qenë zbrazja e tokave nga popullsia shqiptare dhe serbizimi i tyre. Kjo luftë u zbatua nga formacionet ushtarako-policore dhe paramilitare serbe, të cilët vranë, masakruan, zhdukën, dhunuan, dëbuan dhe deportuan popullsinë civile shqiptare, i plaçkitën, dogjën dhe rrënuan shtëpitë, objektet fetare, shkollë, kulturore, ekonomike, e të tjera, si dhe vendbanime të tëra shqiptare, me synim spastrimin etnik. N/konsulli i Austro-Hungarisë në telegramin dërguar qeverisë së tij, theksonte: “Për mua është e padyshtimë se metoda e okupimit të pikave strategjike, synon që të vireshin në posedim krahinat që prej Konferencës së Londrës, nuk ju caktuan Serbisë. Kjo do të kishte si pasojë ngushtimin akoma më të madh të këtij shteti që varros më tepër aftësinë e Shqipërisë për të jetuar, gjë që është edhe kundër interesave tona”.¹⁸

Pushtimi serb i zonës së Dibrës, ndërpreu zhvillimin normal të vendit dhe rrënoi tërësisht ekonominë e tij, pasoja që u shfaqën që në vitin 1913. Gazeta “Il Sole” datë 28 nëntor 1913 demaskon politikën shoviniste të Serbisë e Greqisë dhe theksonte se “shtetet kufitare të Shqipërisë, të cilët duke ia hequr kësaj qendrat më të rëndësishme të trafikut dhe të ekonomisë lokale, synonin t’i shqyenin zemrën, trurin dhe gjymtyrët. Serbia dhe Mali i Zi kanë marrë Dibrën, Gjakovën, Prizrenin, Plavën dhe Gucinjen, kurse Greqia qendra si Janina”. Duke vazhduar me tej se: “... Në bazë të lajmeve që kam mësuar nga disa oficerë italianë dhe austriakë, që të ngarkuar nga qeveritë e tyre përkatëse kishin shkuar në viset kufitare shqiptare, unë mund të vërtetoj se vepra shkatërruese e kryer është më e madhe nga çdo përshkrim që është bërë... Serbët dhe malazezët kanë zgjedhur mënyrën e kundërt nga ajo që përdorim ne për të depërtuar në Shqipëri: ne e ndihmojmë elementin indigjen, kurse serbët dhe malazezët, duke dyshuar se a do t’ia dalin dot t’i nënshtrojnë, elementin shqiptarë e asgjësojnë”... Qendra që deri dje lulëzonin për tregtinë, sadoi primitive, janë djegur e shkatërruar; populli që akoma pak kohë më parë, duke ushtruar industritë lokale, kishin mundur të afirmoheshin në tregjet e tyre dhe të vendosnin një rrymë shkëmbimesh modeste, por shumë të dobishme, sot janë të

¹⁶ Gazeta “Radničke Novine”, nr. 225, datë 22.10.1913.

¹⁷ Dosja nr. 217/A-C, Vj-23-17-1721. Belgrad 13. 10. 1913.

¹⁸ Vj-23-17-1744: 10 tetor 1913. Telegram nga N/konsulli i A-H.

asgjësuar; bujqësia është braktisur, pazaret janë shkretuar, blegtoria, rritja e kafshëve dhe burime të tjera pasurie janë katandisur në një gjendje të mjeruar”.

Një burim që hedh dritë mbi gjenocidin mbi shqiptarët dhe shpërnguljet masive të tyre është edhe libri “Golgotha shqiptare” i publicistit hebre Leo Freundlich (1875-1953). Që në fillim ai shënon se i është thënë mjaft hapur nga një zyrtar serb se “*ne do t'i fshijmë shqiptarët!*”. I indinjuar nga krimet serbe ai shkruan se: “*unë e dënoj dhunën që ushtrohet padrejtësisht ndaj çdo populli. Ai që nuk bën kështu sot, të mos çuditet nëse nesër edhe ai vetë do të bëhet viktimë e një Golgothe tjetër*”. “*Serbët janë duke bërë një luftë genocide kundër shqiptarëve. Ata duan ta shfarosin tërë kombin me rrënjë e me degë...Serbët vranë 7 000 shqiptarë në një ditë në vitin 1912*”.¹⁹

Duke përshkruar masakrat e përbindshme serbe mbi shqiptarët gjatë periudhës tetor 1912-mars 1913, ai shkruan: “*Me qindra e mijëra kufoma të masakruara notonin në rrjedhat e lumenjve. Ata që mundin t'i shpëtonin sëmundjeve, urisë, plumbave të pushkëve të këmbësorisë dhe gjyleve të artilerisë serbe, grumbulloheshin në vende të caktuara dhe u jepej nga një plumb kokës. Më zi e pësonin ata që fshiheshin në shtëpitë e tyre. Pas kontroleve të imta që bëheshin për plaçkitje dhe florinj, gjendeshin lehtë dhe thereshin si berrat. Torturat më të mëdha i pësonin gratë shqiptare, të cilat përdhunoheshin, lidheshin më pas, bëheshin kapicë, mbulohehin me kashtë dhe digjeshin të gjalla. Në rast se ato ishin shtatzëna, ju çahej barku me bajonetë dhe pasi u nxirrej fëmija nga barku e vendosnin në majë të bajonetës apo të hunjve. Pas masakrimit serbët pinin verë, këndonin dhe hidhnin valle. Kishte raste që ata gjatë therjes mblidhnin gjakun në kupa dhe e hapnin gostinë me të*”.²⁰

Burimet për barbaritë serbe të viteve 1912-1921 ndaj popullsisë civile shqiptare në Dibër, në Pollog (Gostivar, Tetovë), Lumë, Shkup dhe Kosovë janë të shumta. Përveç fondit të Arkivit të Vjenës, mbi këto masakra dëshmojnë edhe “Kalendari kombiar” (Sofie 1914) dhe një numër i madh gazetash evropiane, si: “*Corriera de la Puglia*”, “*Il Sole*”, “*Liria*” e Sofies, “*L'Albanie*”, “*Përlindja e Shqypnisë*” (organ i Qeverisë së Vlorës); “*Liria e Shqipnisë*”, “*Shkumbini*” etj. Të dhënat janë drithëruese dhe tronditëse dhe

¹⁹ Freundlich 1914. Ky krim gjenocidial do të përsëritej me gjakftohtësi prej tyre 83 vjet më vonë, në korrik 1995 në Srebrenicë të Bosnjës, ku brenda një dite u vranë nga serbët 8 000 djem dhe burra boshnjakë të besimit mysliman.

²⁰ Freundlich 1913. Masakra të tilla do të kryheshin nga serbët në vitet 1998-1999 në Kosovë.

janë ribotuar nga disa studiues të mëvonshëm.²¹ Ky është raporti i parë zyrtar që u dërgohej Fuqive të Mëdha në dhjetor të vitit 1913 mbi masakrat e përbindshme që serbët kishin kryer në rajonin e Dibrës dhe të Lumës. Raporti i botuar në gazetën “Corrira della Puglia” është përkthyer më vonë në gjuhën angleze dhe pasqyron qartë krimet serbe në këto rajone të Shqipërisë Verilindore. Raporti përshkruan masakrat dhe krimet serbe në mbi 70 fshatra të krahinës së Dibrës si dhe mbi qytetet e Dibrës së Madhe dhe të Peshkopisë. Diplomati italian që dërgoi raportin mbi krimet e luftës tek “*Corriera delle Puglia*”, në kushtet e luftës dhe të terrorit serb, nuk ka mundur të marrë informacione nga terreni mbi një numër të madh fshatrash të Dibrës. Të tillë janë fshatrat Grevë, Trenë, Melan, Pjeçë, Pejkë, Kastriot, Kandër, Brest, Vajmëdhej, Kishavec, Vakuf, Arapaj, Selane, Selishtë, Qafë Murrë, Lukan, Kacni, Mazhicë, Stushaj, Vlashaj, Sofraçan, Tërnovë, Smollnik, Lubalesh, Ostren, Steblevë, Trebisht, Çerenec, dhe nga e gjithë zona e Rekës.²² Sipas raportit të konsullit të Austro-Hungarisë në Durrës, “*Nuk kaloi asnjë ditë që nuk u vranë njerëz ose që nuk u dogj secili fshat dhe nuk u zhdukën pa lënë gjurmë familje të shquara*”.²³

Sipas shtypit përparimtar serb, që boton pohimet e ushtarëve serbë, “*në disa vende të tjera, arnautët e kapur i lidhnim nga 40 së bashku dhe i thernim me thikë... kështu kushtonte më lirë, nuk ia vlente harxhimi i municionit... ndër ushtarët u gjet një cigan që e përmbushi detyrën me kënaqësi të thellë*”.²⁴ “*Gra e fëmijë u therën me bajoneta ose me thikë ose dhe u pushkatuan nën ulërime të tmerrshme... shtëpive të banimit ju vu zjarri; njerëzit që shpëtonin dhe që të tmerruar për fëmijët e tyre, donin të turrreshin, i vrisnim me pushkë... të vdekurit e të plagosurit i hidhnim në flakë*”.²⁵ Duke bërë bilancin e këtyre barbarive serbe në të gjithë hapësirën e Dibrës, nga Reka, Dibra e Madhe e Golloborda në jug deri në Zall-Dardhë e Zall-Reç në veri, nga Kalaja e Dodës dhe Radomira në

²¹ Kalendar kombiar 1914, 73-91; H. Stërmilli, Dibra në prag të Historisë, 1940, 84-90; R. Elsie, “Ja masakrat serbe të vitit 1913 në Dibër”, 2008 (referuar gazetës së përditshme “Corriera delle Puglia” Bari 21.12. 1913, XXVI, 354; Raporti i kësaj gazete është botuar në vitin 1919 nga M. D. Skopansky, *Les atrocités serbes d'après les témoignages américains, anglais, français, italiens, russes, serbes, suisses, etc. etc.* (Lausanne: Librairie Centrale des Nationalités 1919), 148-161. (Përkthyer nga frëngjishtja në anglisht nga Robert Elsie: *Texts and Documents of Albanian History*, 1913. Ky informacion është botuar edhe nga gazeta “Përlindja e Shqipërisë” dhe është ribotuar në revistën mujore kulturore “Albanica Ekskluzive” Prishtinë 2007, nr. 73-74, tetor/nëntor, 17-20 dhe më vonë nga M. Murra, “Dibra nga antikiteti në monarki” Tiranë 2017, 419-430.

²² Murra 2017, 418.

²³ Shtojcë e raportit nr. 259, date 10.10 1913: Vj.23-17-1741: Konsullit të Austro-Hungarisë në Durrës.

²⁴ Vj-23-33-33377 dhe Gazeta «Radničke Novine» e datave 15-28. 10.1913.

²⁵ Vj-23-33-33377 dhe Gazeta «Radničke Novine» e datave 15-28. 10.1913.

lindje deri në Bulqizë, Lurë e Qafë-Murrë në perëndim, rezulton se: sipas burimeve arkivore vetëm gjatë vitit 1913 në Dibër: qyteti i Dibrës u shkatërrua, nga 11 000 banorë popullsia u reduktua në 2 000 banorë, u kthyen në gërmadha mbi 80 fshatra, u shkrumbuan nga zjarri 1 517 shtëpi, u vranë, u therën dhe u hodhën të gjallë në zjarr 2 554 burra e gra, shumica fëmijë nën 12 vjeç. U rrëmbyen 21 000 krerë bagëti të imta, 2 700 gjedhë, 800 kuaj dhe mushka si dhe 1 500 000 lira turke, u zhvendosën drejt Tiranës rreth 200 000 banorë nga Dibra dhe fshatrat përreth.²⁶

Në mënyrë të detajuar barbaritë serbe jepen në kalendarin që i bashkëngjitet këtij punimi, por megjithatë, këtu mund të përmendim disa të dhëna drithëruese shumë shkurt. Kështu, p.sh. në Dibër (qytet) vranë 18 vetë nga paria dhe rrëmbyen mobilie me vlerë 1 000 000 lira, në Homesh dogjën 147 shtëpi nga 150 shtëpi të fshatit, vranë 3 pleq dhe morën gjithë bagëtinë e fshatit, në Okshatinë dogjën 73 shtëpi nga 74 gjithsej, në Topojan dogjën të gjithë fshatin me 68 shtëpi, në Maqellarë vranë 15 vetë, prej tyre 3 djem të rinj, në Bllacë dogjën të gjithë fshatin dhe vranë me bajonetë 19 vetë, në Klobçisht dogjën të gjithë fshatin dhe vranë 10 vetë, në Allajbegi dogjën 65 shtëpi dhe vranë 23 persona (15 burra, 7 gra dhe një vajzë 5 vjeçe), në Vojnikë, pasi u dogj i gjithë fshati, u shqyen me bajonetë 4 burra dhe një grua, në sy të foshnjës së saj, në Rabdisht dogjën të gjithë fshatin me 38 shtëpi dhe mbi 40 kasolle dhe vranë mbi 65 vetë, ndër ta një djalosh 6-vjeçar e hodhën të gjallë në zjarr, në Grazhdan dogjën 22 shtëpi dhe vranë në sy të fëmijëve mbi 15 vetë, në Muhur dogjën 14 shtëpi dhe vranë me bajonetë mbi 10 persona, në Luzni grabitën gjithë fshatin, dogjën 5 shtëpi dhe vranë 45 persona, në Peshkopi shkrumbuan 57 shtëpi dhe vranë 6 persona²⁷ etj.

Në Zabzun u dogjën 175 shtëpi dhe u vranë 34 njerëz, në Borovë u dogjën 127 shtëpi, u vranë 19 njerëz, në Klenjë u dogjën 100 shtëpi (nga 150 gjithsej) me gjithë xhandarmërinë dhe mejtepin, u vranë 9 vetë, në Gjinovec u dogjën 4 shtëpi dhe u plaçkitë i gjithë fshati dhe u vranë 2 persona, në Trebisht 4 të vranë, në Sebisht u dogjën 107 shtëpi (nga 150) me gjithë xhaminë e fshatit dhe u vranë 13 vetë, në Okshtun u dogjën 40 shtëpi dhe u vranë 17 vetë, në Steblevë u dogjën 167 shtëpi, nga 257 shtëpi gjithsej.²⁸

²⁶ Kalendar kombiar 1914, 73-91; STËRMILLI 1940, f. 84-90; R. Elsie 2008b (referuar gazetës “*Corriera della Puglia*”); MURRA 2017, 418.

²⁷ Bunguri -Shehu 1984.

²⁸ Konferenca e 100-vjetorit të luftës së zonës së Bulqizës kundër serbëve. Shoqata “Bulqiza”, (datë 20.11. 2021).

Sipas relacionit nr. 275 të datës 31 tetor 1913 të kapitenit Henrik Cavalier Clanner von Engelshofen: *“Në Qafë-Murrë u therën me bajoneta nga serbët dy burra dhe një grua, pasi refuzuan të jepnin bagëtitë... Dëmi që pësoi fshati nga serbët përbëhet nga: 550 okë misër, 3 980 okë fasule, 3 000 okë sane, 550 krerë lopë, 180 dhen, 150 dhi, 12 kuaj, 8 gomarë si dhe 17 598 piastra orendi shtëpiake e bakëra... fshatrat Bllacë, Zogje, Shtushaj, Kovashicë, Okshatinë, Topojan, Homesh, Vlashaj, Shupenzë, Sofraçan, Çerenec, Gjoricë, si dhe gjithë ekonomitë fshatare në këtë rajon, me hyrjen e parë të Serbisë (nëntor 1912) u shndërruan në gërmadha... Në Zogje u therën me bajonetë 2 burra dhe u plagosën me bajonetë dy të tjerë”*.²⁹

Masakra mbi popullsinë civile u kryen kudo ku shkeli ushtria serbe. Kështu vetëm në Qafë Prevallë të Zabzunit, më 1913, u vranë nga serbët mbi 300 pleq, burra, gra e fëmijë të fshatrave përreth, rrugës duke ikur nga barbarët që po digjnin çfarë gjenin dhe vrisnin kë të kapnin.³⁰ Krime të tilla të përbindshme nuk duhen lidhur thjesht me sadizmin e ushtarëve, por me platformën politike shfarosëse të Beogradit. Në urdhrin 2001 të Armatës III serbe lexojmë: *“... Po qe se ndodh që ndonjë fshat të kundërshtojë bastisjet, atëherë të përdoren masa përdhunuese, të padëgjueshmit të dënohen rreptësisht dhe në emër të kësaj, një pjesë e katundit ose sipas hamendjes edhe mbarë katundi të digjet, kurse banorët të pushkatohen”*.

Krimet serbe të vitit 1913 u pasqyruan gjithashtu edhe në faqet e shtypit të kohës. Gazeta *“Përlindja e Shqipërisë”* e botuar në Vlorë më datë 21 janar 1914 shkruan: *“Kështu historia e tmerrshme e masakrimeve vazhdon me radhën që tmerron çfarëdo njeri, e cila përmbledh martirizimin e popullit në tregime kasaphane të plota të vepruara ndër vise të tjera të Shqipërisë, si në Dipjakë, Venisht, Sllatinë, Trojak, Vleshë, Kala, Slllovë, Dardhë, Reç, Shumbat, Palaman”*.³¹ Gazeta *“Shqipëria e re”* e botuar në Shkodër, më datë 25 shtator 1913, nën titullin *“Kryengritja e Dibrës”* ndër të tjera shkruan: *“Dihen shumë mirë barbarizmat që serbët kanë bamun kundra krejt shqiptarëve të Dibrës e të rretheve... Përpara të gjithë këtyre mizorive e barbarizmave, diplomacia evropiane dhelprane rrinte në heshtje...”*.³² Gazeta *“Atdheu”* e datës 9 prill 1914 nën titullin *“Tmerret serbe në Shqipëri”*, shkruan: *“Zimuri u grabit, shtatë shtëpi u dogjën dhe u therën 5 burra. Staraveci u grabit, u dogjën 42 shtëpi dhe u vranë 3 veta; Tomini u dogj i tëri”*. Në gazetën *“Liria”* të botuar në Sofie të datës 24 dhjetor 1913, flitet për krimet serbe në Gollobordë, ku thuhet: *“atë çka nuk*

²⁹ Relacioni nr. 275 datë 31.10.1913.

³⁰ Dauti- Shutina 2021, 67.

³¹ Gazeta *“Përlindja e Shqipërisë”* datë 21.01.1914.

³² Gazeta *“Shqipëria e re”* datë 25.09.1913.

*e ka djegur zjarri, e rrëzoi bomba me dinamit dhe kazma... edhe foshnja dhe gra janë hedhur në zjarr brenda”.*³³ Sipas gazetës “Liria e Shqipërisë” në tetor 1913, “10 vajza nën 5 vjeç dhe 17 djem nën 10 vjeç u hodhën të gjallë në zjarr, ndërsa 25 gra u therën me thika”.³⁴

Sipas burimeve historike dhe studiuesve të fushës, gjatë Luftës së Parë Ballkanike 1912-1913, nga agresorët serbë e malazezë u vranë 120 000-130 000.³⁵ Sipas llogaritjeve, rezulton se në këtë kohë ishte zhdukur fizikisht nëpërmjet masakrave 1/7 e popullsisë shqiptare e viseve të okupuara nga serbo-malazezët.³⁶ Masakra të përbindshme u kryen nga serbët në Kosovë, Shkup, Pollog, Ohër, Strugë dhe Dibër. Kapiteni socialdemokrat serb, D. Tučović, në vitin 1914 shkruante: “Ne kemi kryer vrasjen e paramenduar të një kombi të tërë. Ne u kapëm në këtë akt kriminal... Tani duhet të vuajmë dënimin... Në luftërat ballkanike Serbia dyfishoi territorin e saj”. Ky fakt është vënë në dukje gjithashtu nga studiues të mëvonshëm, sipas të cilëve, në vitin 1913 territori dhe popullsia e Serbisë gati u dyfishuan (territori u rrit me 39 000 km² dhe popullsi me 1 500 000 banorë”.³⁷

Edhe gjatë fazës II (1918-1919), bandat ushtarake serbe masakronin popullsinë civile shqiptare dhe u nxirrnin foshnjat nga barku grave shtatzëna, digjinin fshatrat, u rrjepnin lëkurën vajzave. Ata mbyllnin në shtëpi familje të tëra, i spërkasin me benzinë dhe i digjin, duke mos lënë të gjallë, as pleq, as fëmijë. Robërit shqiptarë i detyronin të gërmonin gropa të mëdha e pastaj i varrosnin aty, të gjallë. Gjatë fazës III (1920-1921) dhe në mënyrë të veçantë gjatë vitit 1921, u intensifikuan sulmet serbe, të mbështetura nga artileria në përmasat e një operacioni të gjerë e të mirorganizuar, dhe të ndihmuar edhe nga bandat biellogardiste të Vrangelit. Por qëndresa heroike e popullit të Dibrës, bëri që të dështojnë përpjekjet serbe për pushtimin e Dibrës. Sipas raportit të të deleguarit të Qeverisë shqiptare, Mit’hat Frashëri në Lidhjen e Kombeve, korrik 1921, vetëm në periudhën shtator 1918-korrik 1921, ushtria serbe ka plaçkitur dhe shkatërruar në themel 153 katunde shqiptare, u vunë zjarrin 6 603 shtëpive, shkatërruan 113 mullinj, 101 dyqane e magazina, 50 xhami, 18 teqe. U vranë gjithsej 1 476 vetë: 748 dibranë u vranë në luftime, 238 gra dhe fëmijë u therën ose u pushkatuan, 200 vetëve ua prenë kokat me thika, 237 vetë (146 gra e 91 fëmijë) u dogjën të gjallë. U grabitën: 38 072 krerë bagëti të

³³ Gazeta “Liria” e datës 24.12.1913.

³⁴ Gazeta “Liria e Shqipërisë”, tetor 1913.

³⁵ Murzaku 1987, 339.

³⁶ Po aty, 340.

³⁷ Po aty.

imta (dhen e dhi), 6 226 gjedhë (lopë dhe qe) dhe 1 635 kuaj dhe 11 052 730 kg grurë. Mbeten të pastrehë 30-40 000 banorë.³⁸ Duke bërë bilancin e përgjithshëm të masakrave në Dibër në vitet 1912-1921 rezulton se u dogjën 203 fshatra, d.m.th. thuhet se çdo fshat u dogj 3 herë. U kthyen në gërmadha 10 370 shtëpi, u vranë 1 698 njerëz zë pafajshëm, prej tyre 260 fëmijë dhe 285 gra. U plaçkitën dhe u shkatërruan 180 mullinj, 189 dyqane, 75 xhami, 23 teqe. U rrëmbyen 3 195 kuaj, 10 657 gjedhë, 97 019 bagëti të imëta dhe 855 036 kg drithëra buke. Gazeta “Shkumbini” e datës 6 janar 1921, njofton se gjatë viteve 1912-1921 u vranë 6 061 njerëz, prej tyre 862 fëmijë dhe 1 547 gra. U dogjën 14 402 shtëpi, 141 xhami, 67 teqe, 341 dyqane e 312 mullinj. U grabitën: 15 649 000 franga ari monedhë, 4 998 400 franga ari mall, 3 979 kuaj dhe mushka, 13 828 gjedhë (lopë dhe qe), 274 803 bagëti të imta (dhen e dhi), 102 257 kg drithëra buke (misër e grurë) etj.

Vlera e përgjithshme e mallit të grabitur kapte shumën 20 647 400 franga ari. U detyruan të migrojnë mbi 100 000 banorë dibranë, kryesisht në Tiranë dhe Elbasan. Ky gjenocid shfarosës do të përsëritej me të njëjtën egërsi dhe urrejtje mbi popullin shqiptar të Kosovës në vitet 1998-1999. Karakteristikë e përbashkët e të gjitha luftërave të shkaktuara nga Serbia kundër shqiptarëve është tipologjia e njëjtë e krimit që serbët kryen në Dibër e Lumë në vitet 1912-1921 me krimet e kryera në Kosovë në vitet 1998-1999. Serbët nuk janë dënuar për krimet e shumta që kryen në Dibër, Lumë, Pollog, Shkup dhe Kosovë gjatë viteve 1912-1921 si dhe në Kosovë gjatë viteve 1998-1999, qartazi të klasifikuara si gjenocid; nuk është dënuar as fobia e shfrenuar antishqiptare dhe as gjenocidi i egër serb ndaj shqiptarëve autoktonë. Në mbyllje mund të thuhet pa frikë teprimi se lufta 9-vjeçare e popullit të Dibrës kundër okupacionit serb dhe pas vitit 1918 atij serbo-jugosllav, e finalizuar me fitoren e forcave dibrane në betejën e Lan-Lurës (26-28 tetor 1921), pamundësoi realizimin e planeve aneksioniste serbe, dhe mbrojti Dibrën dhe Shqipërinë brenda kufijve politikë të caktuar nga Konferenca e Londrës e vitit 1913. Në mënyrë të përmbledhur disa të dhëna statistikore mbi barbaritë dhe shkatërrimet serbe në Dibër në vitet 1912-1921:

³⁸ Sipas raportit të të deleguarit të Qeverisë shqiptare, Mit’hat Frashëri në Lidhjen e Kombeve, korrik 1921 (Cituar nga TUFA 2008, 294).

a. Bilanc i përafërt i masakrave

Nr.	Vitet	Civil të vrarë	Të vrarë në luftime	Prerje koke	Djegur të gjallë	Gra	Fëmijë
1	1913	2554	?	?	?	?	?
2	1918-1920	1476	742	200	237	146	91
3	1913-1921	6861	748	?	237	1262	602
	Shuma	10.891	1490	200	237	1408	693

b. Djegie & shkatërime të pasurisë së paluajtshme

Nr.	Vitet	Fshatra të djegur	Shtëpi të djegura	Dyqane të djegura	Mullinj të shkatërruar	Xhami të djegura	Teqe të djegura
1	1913	80	1517	?	?	?	?
2	1920	132	6344	106	110	50	18
3	1918-1921	89	6603	101	113	50	18
4	1913-1921	95	14.442	341	312	141	67
	Shuma	396	28.886	548	535	241	103

c. Grabitje të pasurisë së luajtshme

Nr.	Vitet	Bagëti të imta	Gjedhë	Kuaj & Mushka	Drithëra buke (kg)	Franga ari monedhë	Franga ari mall
1	1913	21.000	2700	800	?	1.500.000	1.000.000
2	1920	59.227	484	?	10.225.700	?	?
3	1918-1921	38.072	6226	1635	?	?	?
4	1913-1921	274.803	13.828	3979	102.257	15.649.000	4.998.400
	Shuma	393.12	27.338	6.414	112.482.700	17.149.000	5.998.000

Masakrat serbe në Dibër të paraqitura shkurtimisht në këtë kumtesë shprehin qartë thelbin e raportit historik të serbëve, të ardhacakëve të stepave dhe të popullsisë autoktone shqiptare. Thelbi i këtyre marrëdhënieve është kushtëzuar nga përpjekjet e politikës serbe për të dalë në Adriatik. Për arritjen e kësaj ëndrre, politika serbe ka përdorë të gjitha format e luftës

etnike, dëbimit, kolonizimit të tokave shqiptare, shfarosjes masive dhe gjenocidit etnik ndaj shqiptarëve.

Për fat të keq, në momente të veçanta historike serbët janë ndihmuar edhe nga Fuqitë e Mëdha evropiane, të cilët në vitet 1878 dhe 1913, brenda 35 vjetësh, kryen dy operacione therëse fort të dhimbshme mbi trupin e Shqipërisë natyrore, të cilin e ndanë, e copëtuan dhe e sakatuan me lehtësinë e ndarjes së një torte në tavolinën e ngrënies! Operacioni i parë i rëndë u krye në Berlin në qershor 1878, kur hapësira të gjëra të mbushura me qytete e fshatra shqiptare, si Sanxhaku, Nishi e Pazari i Ri nga vilajeti i Kosovës, Plava, Gucia, Tivari, Ulqini e Anamali nga vilajeti i Shkodrës, Arta, Janina, Preveza dhe Çamëria nga vilajeti i Janinës vu dhuruan vendeve fqinje! Operacioni i dytë gjithashtu shkatërrues dhe fort i dhimbshëm ishte kryer në Londër nga Konferenca e Ambasadorëve në vitin 1913 dhe kishte qenë fatal për ekzistencën e këtij shteti ballkanik!.

Me një vendim absurd të 6 Fuqive të Mëdha ishin lënë jashtë Shqipërisë, Kosova, Presheva, Medvegja dhe Bujanovci, Pollogu, Tetova, Gostivari, Shkupi Kërçova, Kumanova nga vilajeti i Kosovës; Prilepi, Resnja, Manastiri, Ohri, Struga dhe gjysma lindore e Dibrës nga vilajeti i Manastirit. Tri nga 4 vilajetet shqiptare, ose më shumë se 2/3 e tokave shqiptare, ku bukës i thonë bukë dhe ujit ujë, u ishin falur të tjerëve dhe shqiptarët ishin copëzuar në 5 shtete! Qysh atëherë, Shqipëria ishte i vetmi vend në botë, që kufizohet në të gjitha anët nga territore kompakte shqiptare! Menjëherë pas kësaj masakre shkatërruese mbi popullin shqiptar, kryetari i Konferencës së Ambasadorëve të 6 Fuqive të Mëdha, ministri i Jashtëm Britanik, sir Eduard Grey, në Dhomën e Komuneve më 12 gusht 1913, me cinizëm deklaronte se: *“Unë e di fare mirë se kur gjithçka do të bëhet e njohur, kjo zgjidhje në shumë pika do të japë shkas për kritika të forta nga kushdo që e njeh vendin dhe që e gjykon çështjen nga një pikëpamje e ngushtë lokale. Duhet të mos harrohet se gjatë përpjekjeve për të gjetur një zgjidhjeje të tillë, qëllimi kryesor ka qenë që të ruhej marrëveshja midis vetë Fuqive të Mëdha dhe në qoftë se vendimi mbi Shqipërinë e ka siguruar këtë, atëherë ai e ka bërë punën më të rëndësishme në dobi të paqes në Evropë”*³⁹ (!).

Se sa shumë i shërbeu paqes së Evropës copëtimi i Shqipërisë, tashmë dihet, pasi vetëm një vjet më vonë, vetë Fuqitë e Mëdha u përfshinë në Luftën I Botërore! Do të duhej të kalonin 100 vjet, që të mëdhenjtë e botës të bindeshin më në fund se e vetmja rrugë që Ballkani të integrohej në Evropë si një rajon i ekuilibrave të paqes, ishte korrigjimi i gabimeve të

³⁹ A. Puto, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha (1912-1914)*, Tiranë 2012.

historisë së shkuar dhe bashkimi i tokave shqiptare në një shtet të vetëm. Ky është një proces historik që sapo ka filluar me çlirimin e Kosovës nga pushtimi serb me luftën çlirimtare të popullit të Kosovës dhe ndihmën e pakushtëzuar të SHBA-së dhe NATO-s.